

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК [821.11(71)-311.6:2-175.2]”19”М.Ондатже
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2020-2-22>

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ АПОКАЛІПТИЧНОГО СВІТУ В РОМАНІ МАЙКЛА ОНДАТЖЕ «АНГЛІЙСЬКИЙ ПАЦІЄНТ»

Бандровська О. Т.

*доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри світової літератури
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-0027-2802
olga.bandrovaska@lnu.edu.ua*

Хома В. І.

*аспірант, асистент кафедри англійської філології
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-6028-7264
vasylina.khoma@lnu.edu.ua*

Ключові слова:
*постапокаліпсис,
постмодернізм, війна,
ідентичність, пам'ять,
травма, Майкл Ондатже,
«Англійський пацієнт».*

Постапокаліптична література вирізняється з-поміж інших художніх феноменів зверненням до специфічної теми – в якому світі та якому стані опиниться людство після глобальної катастрофи. Роман «Англійський пацієнт» сучасного канадського письменника Майкла Ондатже, який є постмодерністським історіографічним романом, звертається до комплексу проблем, пов'язаних із трансгресивним характером Другої світової війни та її наслідками. Репрезентовані в романі фізичні і психологічні травми війни, пам'ять про катастрофічні події та людські переживання дають підстави віднести роман М. Ондатже до літератури постапокаліпсису, яка на сьогодні є самостійним художнім феноменом. Доводиться, що в романі «Англійський пацієнт» М. Ондатже постапокаліптична проблематика є невід'ємною від постмодерністської поезики твору. Тому фрагментарність та нелінійність оповіді, бінарні структури простору (закритий простір вілли – відкритий простір пустелі) і часу (розрізнення/нерозрізнення минулого і теперішнього), невизначеність ідентичності та неоднозначність механізмів індивідуальної пам'яті персонажів є постмодерністськими поетологічними характеристиками твору. У статті окреслено художні параметри постапокаліптичного світу роману: своєрідність часопросторової організації твору та ідентичності персонажів. Показано, що проблемний комплекс пам'ять–спогад–травма є вагомим складником сучасної постапокаліптичної літератури. Наголошується, що в романі всі сюжетні лінії персонажів є варіаціями інтерпретації понять ідентичності, пам'яті і травми в добу постапокаліпсису. На прикладі центрального персонажа досліджено, як його часткова амнезія акцентує втрату ідентичності: немає імені, національності, чіткого минулого, а значить теперішнього і майбутнього. Отже, М. Ондатже на прикладі свого персонажа подає масштабний аналіз постапокаліптичної травми, яка є одночасно і фізичною, і душевною. Підсумовується, що «Англійський пацієнт» М. Ондатже як роман про постапокаліпсис сприяв формуванню традиції постапокаліптичної літератури в канадській літературі.

THE REPRESENTATION OF THE POST-APOCALYPTIC WORLD IN MICHAEL ONDAATJE'S NOVEL "THE ENGLISH PATIENT"

Bandrovska O. T.

*Doctor of Philological Sciences, Associate Professor,
Professor at the Department of World Literature
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-0027-2802
olga.bandrovska@lnu.edu.ua*

Khoma V. I.

*Postgraduate Student,
Assistant at the Department of English Philology
Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska str., 1, Lviv, Ukraine
orcid.org/0000-0002-6028-7264
vasylina.khoma@lnu.edu.ua*

Key words: *post-apocalypse, postmodernism, war, identity, memory, trauma, Michael Ondaatje, "The English Patient".*

In the postwar fiction, World War II is associated with the apocalypse or, in other words, with a catastrophe on a planetary scale. Michael Ondaatje, one of the leading writers of contemporary Canada, member of the Order of Canada and a winner of the Booker Prize in 1992, recreated its destructive impact on human destiny in the novel "The English Patient". The representation of the physical and psychological traumas of the war, the memory of catastrophic events and human experiences provide grounds to attribute M. Ondaatje's novel to the literature of the post-apocalypse. Despite its short history, post-apocalyptic fiction has already become an independent artistic phenomenon. The main motive of this literature – the world after the global catastrophe – is close to the postmodern worldview of the "end of history". Thus, the aim of the article is to study the artistic parameters of the post-apocalyptic world in M. Ondaatje's novel "The English Patient", first of all, the post-apocalyptic space-time relation and postmodernist poetics of identity, memory and trauma as components of contemporary post-apocalyptic fiction. In the novel, the post-apocalyptic issue is an integral to the postmodernist poetics, namely, the fragmentary and non-linearity of the narration, the binary structures of space (closed space of the villa – open space of the desert) and time (distinguishability/indistinguishability of past and present), the uncertainty of identity and ambiguity of the mechanisms of individual memory of the characters. It is emphasized that in the novel all the characters' storylines serve the variations of the interpretation of identity, memory and trauma in the post-apocalyptic era. On the example of the central character, it is investigated how Almashey's partial amnesia stresses the loss of identity: he lacks name, nationality, clear past, and therefore present and future. Thus, by deeply exploring his character, M. Ondaatje gives a large-scale analysis of post-apocalyptic trauma, which is both physical and mental at the same time. It is concluded that M. Ondaatje's "The English Patient" as a novel about the post-apocalypse greatly contributes to the formation of the post-apocalyptic tradition in Canadian literature.

Вступ. Соціальні, політичні та військові потрясіння, які людство переживало впродовж ХХ століття і на початку ХХІ століття, породжували характерне кризове світосприйняття. Найбільш руйнівною подією минулого століття стала Друга світова війна, битви і звірства якої сприяли посиленню апокаліптичних настроїв. У художній літературі комплекс проблем, пов'язаних з трансгресивним характером війни, драматичними змінами в індивідуальному житті людей і колективним травматичним досвідом, посідає одне із центральних місць. Ця війна в художній культурі повоєнного часу асоціюється з апокаліпсисом, тобто катастрофою планетарного масштабу.

Майкл Ондатже, один з провідних письменників сучасної Канади, володар ордену Канади та лауреат Букерівської премії 1992 року, в романі «Англійський пацієнт» назвав Другу світову війну «останньою середньовічною війною» [11, с. 69] і відтворив її тотально деструктивний вплив на долю людини. Оприявлені у творі фізичні і психологічні травми війни, пам'ять про катастрофічні події та шокуючі людські переживання дають підстави віднести роман М. Ондатже до літератури постапокаліпсису.

Апокаліптичні та постапокаліптичні мотиви в художній літературі простежуються впродовж усіх періодів розвитку християнської культури, актуалізуючи мотив кінця людської історії. Поняття «Апокаліпсис» (Одкровення) співвідносять із останньою книгою Біблії – «Одкровенням» Святого апостола Іоанна Богослова. В первісному біблійному сенсі це поняття означає «розкриття» того, «що повинно статися невдовзі... бо час близький» [3, глава 1]. Загадкові та незвичні картини видін та напруженість оповіді апелюють до уяви і бажання кожної людини зрозуміти, що в майбутньому буде зі світом. Невипадково поняття «Апокаліпсис» грецького походження, є синонімом майбутньої глобальної катастрофи. Одним із найбільш яскравих прикладів апокаліптичного сюжету кінця світу виступає поезія Джорджа Г. Байрона «Темрява» (1816). Англійський поет-романтик трансформує ідею християнського апокаліпсису: якщо за Біблією людина має сподіватися на «нове небо і нову землю» – «І сказав Той, Хто сидить на престолі: ось, творю все нове» [3, глава 21], то в «Темряві» відтворено стан людини, приреченої на смерть, і будь-яка надія на майбутнє відсутня.

У ХХ–ХХІ століттях апокаліптична і постапокаліптична тема є однією з провідних в антиутопічній літературі (О. Гакслі, Дж. Орвел), у творах соціальної фантастики, де тематизуються наслідки ядерних та екологічних катастроф та експериментів (К. Воннегут «Колиска для кицьки» (1963), С. Кінг «Протистояння» (1978)), а також у кінематографі та комп'ютерних іграх.

Роман «Англійський пацієнт» М. Ондатже, який є постмодерністським історіографічним романом, розглядає тему постапокаліпсису крізь актуальний проблемний комплекс, у центрі якого особистісна і національна ідентичність людини, пам'ять і травма. Письменник показує світ, який поділився на «до» і «після». В цьому він суголосний із німецьким філософом Теодором Адорно, якому належить теза: «Освенцим довів, що культура зазнала краху» [1, с. 374]. Згадка у фіналі роману про ядерні атаки на японські міста Хіросіма і Нагасакі лише увиразнює постапокаліптичний зміст роману. Тому **метою статті** є визначення художніх параметрів постапокаліптичного світу в романі М. Ондатже «Англійський пацієнт», передусім постапокаліптичного часопростору твору та постмодерністської поетики ідентичності, пам'яті і травми як складників сучасної постапокаліптичної літератури.

Методологія дослідження. Постапокаліптична література вирізняється з-поміж інших художніх феноменів зверненням до специфічної теми – в якому світі та якому стані опиниться людство після глобальної катастрофи, викликаной чи то війною, чи то екологічною кризою, чи загрожуватиме людській цивілізації знищення, якими будуть стосунки між людьми та як зміниться ідентичність людини. В останні десятиліття ці питання стають предметом ретельного аналізу в сфері гуманітарних наук і, зокрема, літературознавства. В інтердисциплінарному дослідженні Терези Геффернан «Постапокаліптична культура: модернізм, постмодернізм та роман ХХ століття» (2008) наголошено, що впродовж останнього століття ідея апокаліпсису-одкровення як організуючого принципу художнього твору поступово втрачає своє первісне значення, у якому присутня ідея порятунку для людства. «Якщо модерністи на початку ХХ століття вже висловлювали сумніви щодо наративів про майбутнє, демонтуючи віру в значущий фінал, – пише Т. Геффернан, – то постмодерністи були ще більше афектовані подіями середини сторіччя. Голокості (нацистські табори смерті, Хіросіма, Нагасакі, фашизм і радянський Гулаг) підривають віру в апокаліптичні наративи Історії, Нації і Людини. Ці події, що сталися у серці європейської цивілізації, не можуть бути розміщені у спокутній західній історії прогресу та апокаліптичній моделі катастрофи, що веде до оновлення» [8, с. 224]. Іншими словами, історичні події Другої світової війни своїми знущаннями над природою людини порушили траєкторію святого Одкровення і змінили смислові акценти поняття «постапокаліпсис», забравши надію на «нове життя» і розгорнули вектор осмислення в минуле.

Для дослідження постапокаліптичної проблематики в художній літературі важливим є аналіз

постапокаліптичних репрезентацій з погляду співвідношення постапокаліпсису та історії. У монографії Джеймса Бергера «Після кінця: Представлення постапокаліпсису» (1999) послідовно розглянуто, як «історичні катастрофи надаються репрезентації в апокаліптичній термінології», а також як «конгруентні ідеї апокаліпсису і травми спричиняють власне стирання з пам'яті, які надалі потрібно відновлювати за допомогою слідів, залишків та примар» [7, с. 19].

Поняття «постапокаліпсис» фігурує як предмет дослідження в багатьох філософських працях і часто пов'язане з історіографічним або соціологічним аспектами проблеми «кінця історії». Автором терміна «кінець історії» [6, с. 588] є американський філософ-неоконсерватор Френсіс Фукуяма, а його книга «Кінець історії та остання людина», що, як і роман «Англійський пацієнт», вийшла 1992 року, набула широкого наукового резонансу. У розумінні Фр. Фукуяма «кінець історії» не означає завершення розгортання історичних подій як таких, радше йдеться про вичерпаність традиційного поняття «історія» та його евристичного потенціалу.

Отже, питання апокаліпсису в Новітній історії виявляється пов'язаним з головними напрямками філософської думки і позначає одні з найгостріших проблем сучасності: пошук нових способів інтерпретації історії та окреслення подальших шляхів цивілізації в постіндустріальну епоху.

У канадській літературній традиції апокаліптичне письмо знаходить своєрідний вияв, оскільки впродовж історії Канади на її території геополітичні апокаліпсиси, такі як світові війни, не відбувались. Саме тому, на думку Джозефа Пеша, апокаліптичне мислення не було особливо потужним у Канаді. Тим не менш, дослідник зазначає, що «наслідки апокаліпсису є сильно відчутними в країні», хоча стверджувати, що існує унікальна канадська традиція апокаліптичного письма, він не наважується [12, с. 133].

Незважаючи на той факт, що роман М. Ондатже «Англійський пацієнт» є найбільш дослідженим у творчості письменника, вчені не акцентують увагу на поетологічних рисах постапокаліптичної літератури в цьому творі. Переважно роман М. Ондатже розглядають як зразок постмодерністської літератури, наголошуючи на особливостях історизму, репрезентації травматичної свідомості людини, проблематиці ідентичності та Іншого. Зокрема, Амбрін Харбе наголошує, що «Ондатже обрамовує історії персонажів дійсними історичними подіями, але водночас його метою є розкриття неписаних, прихованих, ігнорованих історій маргінальних персонажів» [10, с. 110–111]. Аналіз твору з погляду поєднання історії та вигадки приводить дослідницю до проб-

леми інтертекстуальності, адже цей твір вирізняє велика кількість та обсяг інтертекстів.

Систематизація інтертекстуальних виявів роману, проведена російським дослідником П. Єжовим, дає підстави виділити в «Англійському пацієнті» біблійні (Новий Завіт), історичні («Історія» Геродота) та літературні (роман Р. Кіплінга «Кім») претексти, що допомагають краще зрозуміти образну систему твору. На думку дослідника, «кіплінгівський» інтертекст репрезентує ідею мультикультуралізму у творі М. Ондатже та розширює можливості дослідження цього роману з погляду постколоніальних студій [4, с. 172].

Одним із найбільш важливих аспектів, на які звертають увагу дослідники творчості М. Ондатже, виступає проблема «Іншого». Зокрема, Стефані Хілгер у статті «Англійський пацієнт і перепис історії» звертається до західної традиції інтерпретації «Іншого». З погляду дослідниці, концепція «Іншого» представлена героями твору в їхніх спробах реконструювати власну ідентичність: автор розмиває межу між вигадкою та історією, щоб ускладнити одночасно сприйняття власного «Я» людини й «Іншого» [9, с. 10]. Також С. Хілгер стверджує, що фізичне каліцтво головного героя є метонімічним зображенням Другої світової війни та постколоніальної свідомості. Так само, як герої роману намагаються зрозуміти таємницю «англійського» пацієнта, Ондатже веде читачів на пошук розуміння жорстокої та фрагментованої реальності.

В українському літературознавстві до творчості М. Ондатже неодноразово зверталася Наталія Овчаренко, знавець історії канадської літератури. У статті «Транскультурний дискурс: мандрівка до канадської ідентичності» дослідниця окреслює параметри ідентичності в романній творчості М. Ондатже, наголошуючи, що його творам властива поліфонія, що відповідає «поліфонії» канадського «мозаїчного» суспільства: «мультикультурна парадигма канадського суспільства, що корелює із постколоніальним художньо-естетичним полем, зумовила психологічні установки канадців, водночас фрагментуючи їхнє суспільство з погляду його багатоетнічності і позиціонує його як органічну єдність, яку, за всієї різноманітності, поєднує спільна належність до американського континенту, спільної держави. На цій дихотомії і вибудовується специфічний тип канадської ідентичності» [5, с. 86].

Аналіз вибіркового праць, присвячених творчості М. Ондатже, передусім його роману «Англійський пацієнт», підтверджує, що багатоаспектні дослідження ідентичності, травми та історичного дискурсу в романі «Англійський пацієнт» створюють значну основу для нової в українському літературознавстві візії цього твору як

постапокаліптичного роману. Застосування як методологічної основи культурних студій (cultural studies), студій ідентичності (identity studies) та травми (trauma studies) в поєднанні із технікою «уважного читання» (close reading) дає підстави не лише глибше зрозуміти проблематику цього твору, а й наголосити на актуальності постапокаліптичної традиції для сучасної канадської літератури.

Результати дослідження. Однією з найважливіших характеристик постапокаліптичного світу в художній літературі є місце події. На загал, локація для постапокаліптичного світу – це світ, який був спустошений глобальною катастрофою. Варіації події – пандемія, ядерна війна чи масштабне стихійне лихо, з обов'язковою умовою – потенційною здатністю перервати еволюційний процес або знищити цивілізацію. Своєрідність часової організації твору постапокаліптичної літератури полягає у поєднанні двох часових пластів – минулого і сьогодення: минуле постає кризь спогад, а його взаємодія з теперішнім часто є травматичною емоцією, що увиразнює проблемний комплекс «пам'ять – спогад – травма».

Серед основних тем постапокаліптичної літератури знаходиться тема перевизначення власного «Я» людиною в нових реаліях, яка безпосередньо пов'язана з переглядом системи цінностей та моральності, їхнього призначення та ролі у постапокаліптичному світі. Важливою є тема виживання, яка охоплює протистояння та конфлікти між центральними персонажами твору, а також проблематизує наслідки глобальної катастрофи і змагання за придатність вижити в постапокаліптичному світі як на рівні індивідуальної долі, так і на рівні змагання між цивілізаціями.

У романі «Англійський пацієнт» М. Ондатже постапокаліптична проблематика є невід'ємною від постмодерністської поетики твору. Як стверджує індійська дослідниця А. Харбе, «постмодерністські прийоми, такі як перервність оповіді, мінінаративи, фрагментована сюжетна лінія, децентрований та дегуманізований суб'єкт, відсутність єдиної істини, множинність ідентичностей формують тло в «Англійському пацієнті» М. Ондатже» [10, с. 120].

Передусім постмодерністський світогляд автора знаходить вияв у фрагментарній композиції та відмові від лінійної оповіді. Для автора минуле і теперішнє мають однаково велике значення: теперішнє життя персонажів оповідається і пояснюється кризь призму минулих особистих трагедій. Тому просторово-часова організація роману є максимально ускладненою. Дія «Англійського пацієнта» відбувається в багатьох локаціях: основним локусом теперішнього є зруйнована бомбардуванням вілла Сан-Джироламо неподалік від Флоренції, де персонажі роману знаходять

притулок, намагаючись відновити реальність життя після катастрофічних подій Другої світової війни; локусом минулого є північно-африканська пустеля, де також розгортались події цієї війни. Час дії роману охоплює невеликий з історичного погляду час – період кінця війни і переходу до мирного життя, насичений спогадами про травматичне минуле, яке ще насправді не стало минулим, адже існує в спогадах кожного з персонажів як живе теперішнє.

Усі центральні персонажі твору – Хана, Кіп, Караваджо та «англійський» пацієнт – шукають місце забуття пережитого, опиняючись на зруйнованій віллі і намагаючись відновити для себе реальність світу і впоратись із травматичним досвідом. Наприклад, Караваджо вважає, що стосунки між Ханною, Кіпом і ним самим можуть забезпечити їм порятунок від спогадів війни. Порівняно з іншими персонажами «англійський» пацієнт не потрапляє в рівні умови, оскільки його скалічене обгоріле тіло зробило його фізично нездатним робити вибір, зокрема, покинути віллу.

Усі жителі вілли виживають, апокаліптичний кінець світу є чимось більшим для них, ніж просто фізичним явищем. Пристосовування до нової, невизначеної реальності, у якій вони опинились після апокаліпсису, вимагає певного роду переорієнтації. Караваджо, приміром, намагається «відшукати правду через інших» [11, с. 177], і знаходить досвід Іншого в історіях «англійського» пацієнта. Кіп, як видається, пізнає себе в раціональності: «За роки війни... (Кіп) зрозумів, що єдиною безпекою є він сам» [11, с. 218]. Кіп «переборює свій страх», «що би не йшло за ним услід, завжди є рішення та світло» [11, с. 126], світло, яке не може побачити навіть Хана. Проте він усе ще не вірить в ідею порядку та цивілізації, апокаліпсис являється йому у снах: «Він бачить вулиці Азії у вогні» [11, с. 282]. Як і Алмаші, він втратив усе, що любив та цінував, і зараз «Кіп виглядає відстороненим від світу» [11, с. 282]. Його спроби віднайти новий сенс зазнають поразки. Як наслідок, Кіп стає Кірплом знову, повертаючись до старої версії світу та самого себе.

У романі «Англійський пацієнт» вілла не представляє ні Батьківщину, ні дім героїв; це просто місце, де вони можуть тимчасово знайти притулок і спокій, уникати своїх проблем: «Їх захищав той простий факт, що вілла здавалася руїною. Але вони почувались тут у безпеці, наполовину дорослі і наполовину діти. Виходячи з того, що сталося з ними під час війни, вони придумали власні правила» [11, с. 15]. Персонажі не ставлять питання про те, що відбулося під час війни та як повертатися додому. Тут вони не повинні дотримуватись соціальних норм та етикету. Натомість вони зберігають мовчання, грають на фортепіано,

думають і читають, щоб уникнути війни та свого минулого: «Що б Полізіано міг подумати про цей стіл 1945 року, про двох чоловіків та жінку за фортеціано та про війну, яка майже закінчилася, і гармати в їхній мокрій яскравості, коли блискавка проскакувала в кімнату, наповнювала все кольором і тінню, як це робилося зараз кожні півхвилини, по всій долині тріщав грім, а музика антифональна, коли я беру цукор до чаю... Чи знаєте ви слова?» [11, с. 64]. Місце події вілли стає розгорнутою метафорою загальної кризи того часу, коли «навколо них навряд чи існує світ» [11, с. 40]. Важливо, що в романі постійно відбувається зміщення перспективи, закритий простір вілли чергується з безмежним, відкритим простором пустелі, який можна вважати ідеальним локусом постапокаліптичної літератури.

Одяг – ще один аспект зовнішньої форми постапокаліпсису. Постапокаліптичний одяг не завжди є виразний, але має деякі спільні риси: вбрання часто є потертим та зношеним, оскільки персонажі мають лише одну зміну одягу через втрати, яких вони зазнали внаслідок катастрофічної події. Відсутність одягу в «англійського» пацієнта є максимальним виявом долі людини у постапокаліптичному світі і свідчить про його тотальну втрату ідентичності. Обпалена до кісток шкіра підкреслює глибокі душевні та фізичні рани, спричинені війною. Усе, що він може вдягнути, – це простирадла, у які загорнене тіло, а одежею для нього стала дубильна кислота, «і тепер вона перетворилася на тверду захисну кірку поверх пошкодженої шкіри» [11, с. 53]. Караваджо також зазнав неабияких травм і був змушений ховати перебинтовані руки, що «вдень здаються сірими» [11, с. 59], в кишені старого пальта.

Подібно до одягу «інструменти» та інші фізичні об'єкти, такі як зброя, засоби оборони чи нападу, поряд зі ставленням персонажів до цих предметів (ступінь, до якого ці предмети шануються, зберігаються, захищаються тощо) характеризують постапокаліптичний світ. Типовою ознакою цих інструментів, що увиразнює належність до літератури постапокаліпсису, є те, що вони є технологічно регресивними реліквіями попереднього світу. Тож можна стверджувати, що введені до художнього твору фізичні елементи зовнішньої форми є візуальними підказками постапокаліптичного сюжету.

Поряд із часопростором роману М. Ондатже «Англійський пацієнт» має ознаки постапокаліптичного сюжету: його основоположним мотивом виступає мотив смерті, пов'язаний з мотивом пам'яті та її втрати. Забування минулого, втрата пам'яті – це також смерть. Мотив забуття, усвідомлення неможливості фіксування в пам'яті подібних травматичних актів стають важливими

складниками філософської думки другої половини ХХ століття. Німецький культуролог Алейда Ассман, досліджуючи індивідуальну, колективну, політичну і культурну пам'ять, стверджує, що, незважаючи на ефемерність та ненадійність індивідуальної пам'яті, саме завдяки їй людина стає людиною, і пам'ять необхідна для формування власної ідентичності, втім потрібен певний імпульс для пробудження спогадів [2, с. 20].

У романі М. Ондатже всі сюжетні лінії персонажів є варіацією інтерпретації понять ідентичності, пам'яті і травми в добу постапокаліпсису. Це історія Хани, двадцятилітньої канадської медсестри, яка після загибелі коханого чоловіка, канадського офіцера, вважає, що всі люди приречені на смерть. Це також історія індійця Кіпа, Кірпала Сінгха, який служить у британському саперному підрозділі, має відчуття спільноти з європейцями, але шокований ядерними бомбардуваннями Хіросіми, відновлює свою національну ідентичність, повернувшись на Батьківщину.

Однак центрує роман сюжетна лінія «англійського» пацієнта, тіло якого після падіння літака перетворюється на суцільну обгорілу рану, а від болю він втрачає пам'ять і не знає, хто він такий. В історії цього персонажа автор доводить сутність окреслених понять до меж витривалості, адже ідентифікувати персонажа не можна ані фізично, ані ментально. Його індивідуальна ідентичність спочатку визначається його британським мовленням, так він стає «англійським» пацієнтом, але виявляється, що він має центральноевропейське походження. Герой виявляється угорським графом Ласло Алмаші, дослідником пустелі і картографом, який перебуває в пограничному стані – між життям і смертю, між минулим і теперішнім. Часткова амнезія Алмаші наголошує втрату ідентичності: немає імені, національності, чіткого минулого, а значить теперішнього і майбутнього. М. Ондатже, на наш погляд, на прикладі свого персонажа подає масштабний аналіз постапокаліптичної травми, яка є і фізичною, і душевною одночасно.

Війна мала величезний культурний вплив, і жорстокості, засвідчені під час війни, травмували багатьох і зробили можливість самознищення людства реальнішою, ніж будь-коли раніше. Під час «холодної війни» розповсюдження ядерної зброї та можливість взаємного гарантованого знищення загрожували негайним завершенням історії людства, після чого оновлення не буде. Ці реалії викликали різний ступінь тривоги в людей та впливали на культурну постапокаліптичну уяву.

В «Англійському пацієнті» автор також звертається до події, яка чітко маніфестує можливість ядерного знищення людства. Наприкінці роману згадка про атомні бомби, скинуті на Хіросіму та

Нагасакі, сигналізує початок постапокаліптичної доби. Важливо, що ця руйнівна подія постає з погляду та реакції Кіпа: «Заплющуючи очі, сапер бачить азіатські вулиці, охоплені вогнем» [11, с. 279]. Він відчуває себе зрадженим та розчарованим у справі, якій присвятив усього себе: «Чим я займався всі ці останні роки? Відрізаю і знешкоджую кінцівки диявола. Для чого? Щоб усе закінчилось *так?*» [11, с. 287]. Він обурюється «сморідом тріумфу» [11, с. 288] і розриває стосунки з усіма європейцями та північно-американцями, коли кричить: «Американець, француз, мені байдуже. Коли ти починаєш кидати бомби на людей із смаглявою шкірою, стаєш англієм» [11, с. 288]. Це свідчить про кінець його служби в колоніальній британській армії і про постколоніальні відносини після війни. Караваджо, знаючи, що Кіп має рацію, також зауважує расовий аспект ядерних бомб у коментарі: «Вони б ніколи не скинули таку бомбу на білих людей» [11, с. 288]. Для Кіпа, як і для самого М. Ондадже, через його складну ідентичність громадянина Канади, але представника Сходу за народженням, апокаліпсис настає там, де їхнє життя повинно було розпочатися: «Він зробив крок убік від маленьких бомб у своїй кар'єрі і крок уперед до бомби, що здавалося, була більша за місто» [11, с. 289]. Можна стверджувати, що в романі бомбардування японських міст позначає певний історичний момент, який є переходом не лише до

постапокаліптичного періоду, а й до реалій постколоніального світу з його протистоянням Сходу і Заходу. І варто наголосити, що М. Ондадже знає, як подолати суперечності майбутнього світового порядку, коли говорить у романі: «Ми – спільні історії» [11, с. 261].

Висновки. Постапокаліптика, незважаючи на свою недовгу історію, вже встигла перетворитися на самостійний художній феномен. Основний мотив цієї літератури – світ після глобальної катастрофи – є близьким до постмодерністського світовідчуття «кінця історії». У романі «Англійський пацієнт» подано історії людей, що вижили у Другій світовій війні, а також фізичну, моральну та духовну складність виживання в постапокаліптичному світі. Аналіз травм війни, що стали обов'язковим елементом індивідуальної і колективної пам'яті наступних поколінь, відповідає вибраним автором засобам постмодерністської поезики – фрагментарності та лінійності оповіді, бінарним структурам простору (закритий простір вілли – відкритий простір пустелі) і часу (розрізнення/не розрізнення минулого і теперішнього), невизначеності ідентичності та неоднозначності механізмів індивідуальної пам'яті персонажів. Тому можна стверджувати, що «Англійський пацієнт» М. Ондадже як роман про постапокаліпсис сприяв формуванню традиції постапокаліптичної літератури в канадській літературі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адорно Т.В. Негативная диалектика. Москва : Научный мир, 2003. 374 с.
2. Ассман А. Длинная тень прошлого. Мемориальная культура и историческая политика. Москва : НЛО, 2014. 324 с.
3. Біблія. Одкровення Св. Іоанна Богослова / переклад УПЦ КП. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyate-pysmo/bibliya-upts-kp/odkrovennya-svyatoho-ioana-bohoslova-apokalipsys/#> (дата звернення: 01.11.2020).
4. Ежов П.С. Художественное своеобразие прозы Майкла Ондаатже: эволюция творчества : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03. Новгород, 2003. 208 с.
5. Овчаренко Н.Ф. Транскультурний дискурс: мандрівка до канадської ідентичності – Постколоніалізм. Генерації. Культура. Київ : Laurus, 2016. 331 с.
6. Фукуяма Ф. Конец истории и последний человек. Москва : АСТ, 2007. 588 с.
7. Berger J. After the End: Representations of Post-apocalypse. Minneapolis : U of Minnesota Press, 1999. 278 p.
8. Heffernan T. Post-Apocalyptic Culture: Modernism, Postmodernism, and the Twentieth-Century Novel. Toronto : University of Toronto Press, 2008. 224 p.
9. Hillger A. Not Needing All the Words: Michael Ondaatje's Literature of Silence. Montreal : McGill-Queen's Press, 2006. 280 p.
10. Kharbe A. Postmodern Traits in Michael Ondaatje's "The English Patient". 2016. Vol. 2, Issue 9. ISSN: 2395-6968. URL: http://www.epitomejournals.com/VolumeArticles/FullTextPDF/162_Research_Paper.pdf (дата звернення: 01.11.2020).
11. Ondaatje M. "The English Patient". London : Bloomsbury, 2004. 321 p.
12. Pesch J. Post-Apocalyptic War Histories: Michael Ondaatje's "The English Patient". *Ariel. A review of international English literature*. Vol. 28, No. 2. 1997. Pp. 117–139.

REFERENCES

1. Adorno, T. (2013). *Negativnaya dialektika* [Negative dialectics]. Moskva: Scientific world, 322 p. [in Russian].
2. Assman, A. (2014). *Dlinnaya ten' proshlogo. Memorial'naya kul'tura i istoricheskaya politika* [Long shadow of the past. Memorial culture and historical politics]. Moskva: UFO, 324 p. [in Russian].
3. The Bible. *Odkrovennyya Sv. Ioanna Bogoslova* [Revelation of St. John Theologian]. Translation UZZ KP. URL: <https://parafia.org.ua/biblioteka/svyate-pysmo/bibliya-upts-kp/odkrovennyya-svyatoho-ioana-bohoslova-apokalipsys/#> [in Ukrainian].
4. Ezhov, P. (2003). *Khudozhestvennoye svoyeobraziye prozy Maykla Ondaatzhe: evolyutsiya tvorchestva* [The artistic originality of the prose of Michael Ondaatje: the evolution of creativity] (PhD Thesis), Novgorod, 208 p. [in Russian].
5. Ovcharenko, N. (2016). *Transkul'turny'j dy'skurs: mandrivkadokanads'koyi identy'chnosti – Postkolonializm. Generaciyi. Kultura* [Transcultural discourse: a journey to Canadian identity – Postcolonialism. Generations. Culture]. Kyiv: Laurus, 331 p. [in Ukrainian].
6. Fukuyama, F. (2007). *Konets istorii i posledniy chelovek* [End of history and the last person]. Moskva : AST, 588 p. [in Russian].
7. Berger, J. (1999). *After the End: Representations of Post-apocalypse*. Minneapolis : U of Minnesota Press, 278 p. [in English].
8. Heffernan, T. (2008). *Post-Apocalyptic Culture: Modernism, Postmodernism, and the Twentieth-Century Novel*. Toronto: University of Toronto Press, 224 p. [in English].
9. Hillger, A. (2006). *Not Needing All the Words: Michael Ondaatje's Literature of Silence*. Montreal: McGill-Queen's Press, 280 p. [in English].
10. Kharbe, A. (2016). Postmodern Traits in Michael Ondaatje's "The English Patient". Vol. 2, Issue 9. ISSN: 2395-6968. URL: http://www.epitomejournals.com/VolumeArticles/FullTextPDF/162_Research_Paper.pdf [in English].
11. Ondaatje, M. (2004). "The English Patient". London: Bloomsbury, 321 p. [in English].
12. Pesch, J. (1997). Post-Apocalyptic War Histories: Michael Ondaatje's "The English Patient". *Ariel. A review of international English literature*. Vol. 28, No. 2. Pp. 117–139 [in English].